

A Júlia szép leány-balladáról

Erről a nevezetes balladáról első közlése óta¹ sokat írtak és még ezután is sokat kell foglalkozni vele, mert szinte kimeríthetetlen a gazdagsága a problémáknak, melyek az egyes részletekkel kapcsolatban fölmerülnek. Ha ezt a balladát a mai szóhasználat szerint olvassuk vagy hallgatjuk és értelmezzük, akkor téves úton járunk és hamis képet nyerünk az egésznek az értelméről. Mindjárt az első sorok megtéveszthetik a mai embert, mert ez olvasható bennük:

Júlia szép leány, egykoron kimőne,
Buzavirág sződni, a buzamezőbe,
Buzavirág sződni, koszoruba kötni,
Koszoruba kötni, magát ott mulatni.

A mai ember e sorokból csakis arra gondolhat, hogy egy Júlia nevű szép leány kísétál a mezőre buzavirágot sződni, és ott a maga mulattatására az ismert buzavirágból koszorút köt. A következő sorok szerint megjelenik neki égből jövő gyalogösvényen a fodor fehér bárány, mint Jézus követe, és hívja magával a szűzek mennyei karába. Júlia szép leány haza szalad és mindent elmondván anyjának, búcsút vesz tőle:

Sirass anyám, sirass, éltömbe hadd halljam,
Hadd halljam éltömbe, hogy siratsz hótomba.

Az édesanya kétségbeesetten siratja leányát, s a ballada az anya következő szavaival végződik:

A mennyei harang huzatlan szólalék,
A mennyei ajtó nyitatlan megnyílek,
Jaj! az én lányom oda bévezeték.

Ha meg akarjuk érteni e ballada kifejezéseit, nem a mai kor szemével kell nézni, hanem képzeletben vissza kell mennünk a középkorba, amikor az egész Európában elterjedt vallásos látomás-irodalom hatása alatt a nép körében ez a ballada keletkezett, illetőleg kialakulóba jött és meg kell ismerkednünk a középkori ember jelképes (szimbolikus) látásmódjával, amelynek egyik legkiválóbb emléke éppen ez a ballada.

A ballada szövege eléggé közismert, nem szükséges teljes terjedelmében újra közölnöm. Hogy a benne felsorakozó fantasztikus képeket megérthessük,

¹ KRIZA János, Vadrózsák, I, Kolozsvár 1863, 123. sk., 270. sz. alatt a cím *Júlia szép leány* alatt ez olvasható: A Fejér-Nyikő mellékiról.

mindenekelőtt az első sorokat, azok értelmét kell tisztáznunk. Ehhez pedig tudnunk kell azt, hogy régen a szerelmesek koszorút szoktak kötni egymásnak. A mai menyasszonyi koszorú is ennek az emlékét őrzi. Régi népköltészeti emlékeink is beszélnek erről. Például a virágok vetélkedése mindig ezzel végződik. Mást is megtudunk azonban a virágok vetélkedéséből, mégpedig azt, hogy a búza-virág alatt nem a kék búzavirágot kell érteni, hanem a búzát magát. Példának idézem a Marosszékről származó változatot:

Egy buzamezőben háromféle virág — — —

Szóval felfelelé a szép búzavirág:

— Szebb vagyok, jobb vagyok annyiból náladnál,
Engemet leszednek s a templomba visznek,
Nekem mind azt mondják: Ez a Krisztus teste.

Szóval felfelelé a szép szőlővirág:

— Szebb vagyok, jobb vagyok annyiból náladnál, —
Engemet leszednek s a templomba visznek,
A templomba visznek s a pohárba töltnek,
Nekem mind azt mondják: Ez a Krisztus vére.

Szóval felfelelé a szép szegfűvirág:

— Szebb vagyok, jobb vagyok annyiból náladnál, —
Szüzek, szép leányok engemet leszednek,
Bokrétába kötnek, a templomba visznek,
S a szeretőjüknek süvegébe tesznek...!

Ebből tehát megtudjuk azt, amit a virágok vetélkedésének összes változatai az egész országban mindenfelé egyformán megerősítenek, hogy a *búza szép virág* alatt a búzát kell érteni, amelyből készül a Krisztus testét jelképező ostya, *szőlő szép virág* alatt pedig magát a szőlőt, amelyből készül a Krisztus vérének jelképező bor. Itt szó sem lehet arról, hogy a nép a mai értelemben vett „szép virágot” akar mondani. A búzának és a szőlőnek ugyanis nincs olyan virágja, amelyről azt lehetne mondani, hogy „szép virág”. A „szép” szó sem a mai értelemben vett szépségre vonatkozik, hanem valami magasztosat, kiemeltet, jelentőset érzékeltet, amelynek a mai értelemben vett „szép”-hez alig van valami köze. A „Júlia szép leány” kifejezés is tehát ugyanolyan féle szépet akar jelenteni, mint a „búza szép virág”, vagy a „szőlő szép virág”. Most már ezek után megértjük azt is, hogy miért megy ki Júlia a buzamezőbe: nem azért, hogy a kék búzavirágból kötendő koszorúval töltse az idejét, hanem azért, hogy eljegyezze magát Jézussal, tehát égi szerelmese számára a valóságos búzából (amely a Jézus testének a jelképe) koszorút kössön szerelmese számára, ahogy azt a szerelmesek szokták tenni.² Azért tekint föl a magas egekbe is,

² Ugyanez az értelme a Somogy megyében ma is általánosan ismert templomkerülő lány balladájában a koszorúkötésnek. De ebben fordítva van: nem Jézus iránti szerelmében megy koszorút kötni, hanem éppen ellenkezőleg: elkerüli a templomot és helyette a kertbe megy, hogy koszorút kössön a szerelmes lányok szokása szerint. Ez a „pogány” magatartás pedig nagy bűn a középkori keresztény felfogás szerint, a lánynak tehát bűnhődni kell. DÁNOS Erzsébet, A magyar népballada, Néprajzi Füzetek, 7. Bp. 1938. 137.

mert várja égi jegyesét. Ezért nem is ellenkezik egy szóval sem az egész balladában, sőt boldogan megy a halálba.

Fölmerül a kérdés: honnan vette a nép ezt a ránk, mai emberekre, fantasztikusnak ható virágszimbolikát? Maga a nép találta ki ezt? Hogy erre a kérdésre feleletet kapjunk, körül kell néznünk annak a kornak építészeti, irodalmi, zenei és a mindennapi életből származó emlékei között, amelyben ez a balladánk több más balladával és népénekekkel együtt keletkezett.

Nem kétséges, hogy a Júlia szép leány-ballada a legmélyebb vallásos népi költészetnek az alkotása. A vallás letéteményese pedig a középkori Erdélyben és Magyarországon a keresztény egyház volt. A nép az egyház díszes székesegyházaiban és egyszerű falusi templomaiban nap mint nap találkozott a virágszimbolika faragványos és festett képeivel, a fodor szőrű isten báránya-ábrázolással és hasonló fogalmakkal. A régmúlt századokból számos emléke maradt meg a templomi virágfaragásnak és virágfestésnek: részben ma is álló templomokban, részben pedig romokban, töredékekben. Egyik legkiválóbb ilyen alkotás a pécsi Árpád-kori székesegyház népoltára fölé emelt ún. cibórium (oltársátor, kósátor), amelyet a nép az ő balladáiban oltárkápolnának nevez. A pécsi románkori népoltár fölé emelt oltárkápolna összehajló bordáinak kereszteződésénél, középen, látjuk a fodor szőrű bárányt, Jézus jelképét. A kereszteződő bordákat pedig virágerdő borítja. A pécsi románkori kőtöredékekből össze lehetett állítani a kósátor bordázatát. A virágerdő eredeti színeinek pompáját a ma is meglevő erős festés-nyomok jól mutatják (1. kép). Ez a virágerdő nem értelem nélküli díszítés, hanem a jelképes előadásmódnak egy neme: az emberek sokaságát jelenti, mégpedig a szalagfonatos bordán a férfiak, a másikon pedig a nők sokasága van jelképesen ábrázolva. Középen pedig az élet és a halál ura, Jézus Krisztus jelképe, a fodor szőrű bárány foglal helyet, aki elveszi a világ bűneit. Középen a bárány alakja vörös színre van festve, ezen felül még aranyozás is volt rajta, ami ma már csak gyér nyomokban látható. Vörös színű a kör-alakú keret is. A háttér azonban piszkos feketés-szürkére, a bűnök színére, van festve, arra való célzással, hogy az isten báránya elveszi a világ bűneit. A vörösben és aranyban pompázó virágerdő háttere részben ilyen piszkos feketés-szürke, részben pedig zöld. Utóbbi a földi természet színe.

Az Udvarhely megyei Nyíkö folyócska völgyében, a Júlia szép leány-ballada hazájában, ma is számos középkori templom áll. A *rugonfalvi* templom szentélyében ugyan nem volt oltárkápolna, mert a középkorban ilyen csak a nagy székesegyházakban szokott lenni, de azért a szentély boltíveinek bordái az oltár fölött itt is kereszteződnek és e kereszteződés záróköve itt is az isten báránya alakjával van díszítve.³ Az ilyen kis falusi templom belsejében nem várhatunk díszesen faragott bordázatokat, de azért a gyámkövek itt is domborművekkel voltak díszítve. — A napot, holdat és csillagokat viselő fodor fejez báránnyal kapcsolatban pedig megemlíthetem a Csík megyei *Karcfalva* szép gótikus templomát, amelyben a szentély boltíveinek bordázata domborműves konzolokon nyugszik. Ez utóbbiakon emberfej, nap, hold és más domború díszítés van. ORBÁN Balázs ezt írja erről: „E boltozat közép zárókövén az Agnus Dei pompálkodik.”⁴

³ ORBÁN Balázs, A székelýföld leírása. I. Pest 1868. 119.

⁴ ORBÁN Balázs i. m. II. 86.

De nemesak a templomi ábrázolások voltak forrásai a népképzeletnek, hanem az egyházi szónoklatok és egyházi énekek is, amelyek gregorián dallamait a nép könnyen megtanulta és dalaiban a maga módján felhasználta.

A Magyar Tudományos Akadémia a Vigyázó Ferenc-hagyatékából kapott egy XVI. századi kódexet, amelynek utolsó lapja egy bennünket érdeklő vallásos énekkel végződik.⁵ Ennek szövege a Magnificat-hoz tartozó antiphona



1. kép. A pécsi román kori székcsigyház népoltárának zárókő-részlete az Agnus Dei-vel

melynek szövege így hangzik: *Veni sponsa Christi, accipe coronam, quam tibi Dominus praeeparavit in aeternum*. Már ebből az egy példából is lehet látni, hogy a Krisztus jegyese s vele együtt a Júlia szép leány esete, mint téma, nem magyar népi találmány. DOMOKOS P. Péter terjedelmes tanulmányában részletesen foglalkozik a rokon külföldi balladákkal, a Regina-dalokkal. Reginának maga Jézus jelenik meg és magához veszi a mennyországba. A különböző, rokon jellegű balladákat, amelyekkel DOMOKOS részletesen foglalkozik, a XI. századig lehet visszavezetni.

⁵ Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár, Cod. Lat. 26. 36 levélből álló antiphonarium. Publikálatlan.

A korábban túlsúlyban levő német és olasz szerzetesek sok vallásos tárgyú mondát honosítottak meg nálunk. Egy ilyennek kézírata megmaradt napjainkig; jelenleg az Orsz. Levéltárban őrzik.⁶ Ez a Pilátus—Veronika-monda német szövege, mely a XIV. sz. közepén az óbudai klarisszák kolostorában készült. Ezeket a mondákat az írni-olvasni tudó vándordíákok (énekesek, énekmondók) szedték rímekbe és egyik helyről a másikra járva, a várkastélyokban csak úgy, mint a falvak búcsúünnepein és vásárain rendszeresen előadták. Az írni-olvasni nem tudó nép — mint Solymossy Sándor mondja — az analfabétákra jellemző kitűnő emlékezőtehetséggel hamar megtanulta és maga is énekelte azokat. Így keletkezett maga a Júlia szép leányballada is. Ezek a balladák és énekek szájról szájra járván, évszázadokon át sokat változtak a részletekben. A szóban forgó balladánknak is hétféle változatát ismerjük Udvarhely megyéből, Háromszékből és Moldvából.⁷ Egyik sem egészen azonos szövegű, sőt a legtöbb nagyon hiányos, illetőleg töredékes. A költői képzeletben leggazdagabb és egyben legteljesebb a Nyikó-menti változat. A magyar nép az idegenből származó és képzeletet megragadó mondához vagy szomorútörténethez több-kevesebb apró részletet fűzött hozzá, amelyek már nem a kolostori környezetre, még kevésbé a nyugati országok viszonyaira jellemzők, hanem a mi vidékünk ősi pogány életére vezethetők vissza.

A Júlia szép leány-balladában szereplő isten báránya (Agnus Dei) képtípusát még a korai italo-bizánci művészet alkotta meg.⁸ Pécsen a XII. sz. végén, Karcfalván és Rugonfalván a gótika végén (a XV. százaban) faragták kőbe. Amikor a kolostorok elmagyarosodtak, a nép akkor már szerte az országban jól ismerte és énekelte az ilyen „fűzfá-versekbe” szedett balladát, kihagyva belőlük a neki meg nem felelő részleteket és megtoldva a maga világából származó elemekkel. A Júlia szép leány-balladában megjelenő isten báránya már nem igen hasonlít a templomok ilyen tárgyú ábrázolásaira, mert sok minden pogány dolog van rárakva: a nap, hold és csillagok elképzelhetetlenek az egyházi művészet Agnus Dei-alakján. De még eltérőbb és föltűnőbb, hogy ennek a báránynak két szarva van és hogy mindegyikbe arany perecet rakott a népképzelet. A kozmosznak nap, hold és csillagokkal való ábrázolása az őskortól és az ókortól szinte napjainkig a legközönségesebb ábrázolás. A Kárpát-medencében már a csiszolt kőkorszak végén kagylóból faragott amuletten megtaláljuk a nap, hold és csillagok ábrázolását a Tiszavidéken.⁹ Maga a kagylóból faragott csüngő amulett a férfi teremtmény erő jelképe akar lenni; az égitestekkel felruházva kozmikus jelentőségét mutatja. De nem kell ilyen messzire menni, mert a nép fantáziája újra és újra megalkotja a kozmosznak ezt a legegyszerűbb ábrázolását a százszor és százszor megfigyelt égitestek után.

De miféle bárány az, amelyiknek két szarva és mindegyik szarvában „két szép arany perec” van? SEBESTYÉN Gyula után többen ezt a fodor fejér bárányt azonosnak tartják a regösénekek csodafiúszarvasával. Vizsgáljuk

⁶ Fritz VALJAVEC, Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. I. Mittelalter. München, 1953, 86., 54. jegyz.

⁷ CSANÁDI I. és VARGYAS L., Röpülj páva, röpülj, Budapest, 1954, 444—448. Egy kevésbé ismert változat: NYR, VII. (1878), 143. — Újabbán: FARAGÓ J. és JAGAMAS J., Moldvai csángó népdalok és népballadák, Bukarest, 1954 (?), 80., 4. sz.

⁸ BOGYAY T., Isten báránya, Regnum, 1940—1941, Budapest 1941, 99.

⁹ Képe megjelent: Arch. Ért. 1905, 168. (eredetije a tiszafüredi múzeumban van).

meg ennek az azonosításnak az alapjait és azután határozzuk meg, hogy miképpen lehetett azonosítani az Agnus Dei-t a csodafiúszarvassal. Végigvizsgálva a SEBESTYÉN és a Magyar Népzene Tára II, 1955 könyv által közölt regöséneksszövegeket, azt találjuk, hogy három lényeges tényező közös a csodafiúszarvasnál és a Júlia szép leány Agnus Dei-jénél: a csodás megjelenés, a nap-hold-csillagok viselése és végül az égből jövő követ.

A csodás megjelenés csaknem az összes általunk ismert regöséneknek jellemző alkatrésze. A kezdő szavak: „Ahol (amott, emitt vagy amoda) keletkezik” kifejezés mindig az égi jelenségre vonatkoznak, legfőljebb ez az értelem néha kissé elhomályosodik. De a mondat alanya is gyakran mutatja, hogy az *égen megjelenő* csodafiúszarvasról van szó. Ugyanis ami keletkezik, az gyakran „egy fekete felhő” (4, 39, 41, 43, 46, 778, 804, 859, 862, 870), „egy kerek felhő” (32). Sőt egy Zala megyei változat (*Csácsbozsok*) a „csodaszarvas”-ról is ugyanazt mondja, amit a fekete felhőről: „amott lengedezik”. Az égből lejutó gyalogösvény nyoma is megvan a regöséneknek legősibb elemeit mutató *dozmati* (Vas m.) szövegben: „Ahol keletkezik egy ékes nagy út” (2). Erről az „ékes nagy út”-ról alább részletesebben is kell szólnunk. Most folytassuk a regösének rokon kifejezéseit. Épp oly gyakori az „egy kerek pászit” (844), „egy kis kerek pászit” (27, 781, 782, 790, 860), „egy szép kerek pászit” (30, 36), „egy kerek pászit” (31, 34, 778, 779, 783, 796, 802), sőt a „fekete felhő” összetévesztődik a „pászit”-tal: „egy fekete pászit” (45, 794). Ez mind az égen végbemenő jelenség. Egyes regösének meg is mondják: „Amott keletkezik az égen egy pászit” (776, 786), sőt olyan változatok is vannak a Baranya megyei *Vásárosdombó*-ról, amelyek arról szólnak, hogy a pászit az égről lejön:

Emide le kerekedik
egy zöld pászit,
abba nevelődik
csodafejű szarvas (872, 873)

Az egyik vásárosdombói változatban (873) nem csodafejű, hanem „csoda-fehér szarvas”-ról van szó. A legegyszerűbb jelenés csak annyit mond, hogy „emitt keletkezik csodafiúszarvas” (33).

A legősibb formákat megőrző *Dozmaton* (Búcsú mellett) megmaradt olyan ének, amely nyíltan meg is mondja, hogy a csodafiúszarvas az Atya-isten követe: „... ne siess uram Szent István király az én halálomra, én nem vagyok vadlövő vadad, hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ”, ezután elősorolja az égitesteket: a homlokán a fölkelő fényes napot, oldalán az ardeli (erdélyi, Vas megyei tájszólással) szép holdat, jobb veséjén az égi csillagokat (857). Egy *búcsúi* töredékben (856) szintén az „Úristennek követe”.

Ha az égi jelenség folyóvíz (ami szintén gyakori), az is mindig úgy kezdődik, mint a pászit megjelenése (7, 831, 832, 833, 834, 835, 837, 838, 841, 843, 845, 847, 849). Egy esetben „egy csodató” keletkezik (848). A mesztgnyői regösénekéről, amelyben „egy szép folyóvíz” keletkezik és „abból iszik egy szép zöldelő fa is...”, legutóbb részletesen írtam.¹⁰

A Júlia szép leány-ballada Agnus Dei-je és a regösének égi jelenése közötti kapcsolat kulcsát BORNEMISSZA Péter (élt 1535–1585) református

¹⁰ Ethn., LXIX (1958), 361–362.

prédikátor egyik, 1578-ban megjelent műve¹¹ adja a kezünkbe. A ráolvasással, szenteltvízzel, varázslással való gyógyítás ellen hadakozó prédikátor rendkívül becses idevágó adatokat őrzött meg számunkra. Példákat hoz fel ugyanis arra, hogy mi a bájolás és bemutatja, hogy mindez az ördög talál-mánya (akárcsak kortársánál, HELTAI Gáspárnál a regölés az ördög nagy ünnepe), hazugság minden ilyen ráolvasás és mivel Jézus és anyjának nevét használja fel, káromlás és bolondság is. Példái közül kettőnek szövegét teljes terjedelemben közlöm itt, hogy a keresett összefüggéseket világosan megmutathassam.

Bayiolo Imatsagoc.

Wram mindenható Isten, *muléc regős nagy vth* (mulék regős nagy ut), rayta megyen vala áldot wrunk Isten, elő talala hetuen het fele veres Czuzt. Monda áldot wrunk WR Isten: houa indultatoc *ez regős regi nagy uton* (e regős régi nagy uton)? Meg szolala hetuen het fele veres Czuz: Ha minket azon kérdész wrunc wr Isten (urunk ur Isten), houa megyunc vgy mond, Minkis el megyűnc vgy mond, ez fekete föld színere. Áldot ez testbe, teremtet ez lélekbe: szálas husat szaggattyuc, piros véret meg iszuc, száz tetemet tördellyűc, száz izit, száz forczikaiat. Hogy azt halla áldot Wrunk Isten: Tűc se mehessetec vgy mond ez fekete föld színere, ez en adottam testbe, teremtettem lelekbe, tűkis siessetec, az tenger szigetibe, kegyetlen Oriassoknac száalas husat szaggassatoc, piros véret meg igyatoc. Azt meg hallác, el sietnec, menenec tenger szigetiben. Ez ember nec szeméből, szaiabol, feieből, ortzaiabol, piros vereből, szálas hussabol, száz tetemiből, ki siessen es el oszollyon, hetuen het fele Czuz: Follyo czuz, veres czuz, kee czuz, feier czuz, sződeries czuz köszvény, faydalom, keleveny, ki oszollyon, ki romollyon, hetuen het fele nyaualya ez emberből. Neuét meg kel neuezni¹².

Has fayiasrol.

Wram mindenható Isten, *mulec egy regős nagy vth*, rayta megyen az mindenható wrunc WR Isten, az ő szerető szentiuél kereztelő szent Janossal, elő talalanac hetuen het fele erőtlen has faiast. Monda ez szot wrunc WR Isten (urunk Ur Isten) houa indultatoc *ti ez regős nagy uton*, hetuen het fele erőtlen has faias? Ha engemet ezen kérdész, wrunc WR Isten houa indultunc. Minkis el megyűnk ez fekete föld nec színere, áldot ez testbe, teremtet lélekbe, hurat, gyomrat, őszue haborgatom, piros véret meg iszom, szálas husat meg szaggatom. Azt meg hálla áldot wrunc Isten, paranczoloc en té neked hetuen het erőtlen has faias, tűc se mehessetec el, ez fekete föld színere, szálas hussat meg ne szaggassatoc, az en adottam test nec teremtet lelek nec hurat, gyomrat, őszue ne haborgassatoc, piros véret meg ne igyatoc, tűkis mennyetec az tengerbe, tenger főuenyet fel forgassatoc, habiat haborgassatoc, kőuet hasogassatoc. Azt meg halac el sietenec. hetuen het erőtlen has faias, tenger főuenyet fel forgatac, kőuet hasogattac. Ez ember nec az ő hassabol, gyomrabol, beliből vgyan ki oszollyon, romollyon az ő has faiasa¹³.

¹¹ BORNEMISSZA Péter, Ördögi kísértetek, kiadta újra ECKHARDT Sándor, Bp. 1955. Az eredeti 1578-ban jelent meg.

¹² I. m. 134.

¹³ I. m. 136—137.

Nem kétséges, hogy a „mulék regös nagy ut”, egy esetben pedig „regös régi nagy ut” kifejezések a regösénekek égi jelenésére vonatkoznak. A „mulék” itt nyilván azt jelenti, hogy „égi tüneményként megjelent”. A „nagy ut” fogalmával találkozunk a legősibb jellegű regösénekek egyikében, a dozmátiban: „ahol keletkezik egy ékes nagy ut”. Kétségtelen, hogy BORNEMISSZA Péter még sokat hallott a „nagy ut”-ról, tudta azt, hogy a regösök varázsló énekéhez az szorosan hozzátartozott. De ő már nem a pogány sámán varázsezen, hanem ugyanezen ének keresztény felfogásra átalakított formáján botránkozott meg.

Igen fontos tisztázni azt a kérdést, hogy kit kell érteni az „uram mindenható Isten”, „urunk Ur Isten”, „áldott Urunk Isten” kifejezések alatt. „Az Menyelesről” c. ráolvasó imádság szövegéből világosan kiderül, hogy minden esetben Jézusról van szó: „WRunc WR Isten” felült a számárára és elindult a Paradicsomba, de lába megbotlott és a számár megsérült. Ezt meglátta az ő szent anyja, megszólította szent fiát és a samarat meggyógyította¹⁴. Magából Bornemissza Péter munkájából derül ki tehát, hogy a szent anya fiáról, Jézusról van szó minden egyes esetben. HELTAI Gáspár is a „mi WRunk Jézus Christus” kifejezést használja, amikor a regölő hét ellen küzd.¹⁵ A búcsúi regös misztériumban is „mi Urunk Uristen” és „az Ur Jézus kifejezések fordulnak elő (855).

BORNEMISSZA Péter adatait következőképpen értékelhetjük ki. A XVI. században a keresztény tartalommal megtöltött regösénekek és regösmisztériumok még javában virágoztak. Sőt éppen BORNEMISSZÁNÁL látjuk, hogy az egyház a pogány sámán gyógyító tevékenységének ellensúlyozására a Jézushoz, Szűz Máriához és a szentekhez való folyamodást propagálta. Az 1595. évi megyesi zsinat idején is még teljes mértékben főnnállott ez az állapot,¹⁶ illetőleg szükséglet. Az egyház szónoklatokkal és közvetlen beavatkozásokkal igyekezett a pogány szokásokat kiszorítani, vagy ha nem lehetett, keresztény formára átalakítani. A „regös nagy ut”, vagy a „regös régi nagy ut” kétségtelenül azonos a „szép gyalog ösvény”-nyel, mely a Júlia szép leány-balladában a magas egekből jődögél le. A „szép” kifejezés természetesen itt sem a mai értelemben vett szépet, hanem valami magasztosat, nagyszerűt stb. jelent, amit Bornemissza Péter „nagy”-nak, „régí nagy”-nak tud mondani. A dozmái regösénekekben az „ékes nagy ut” ugyanez a fogalom: a Bornemissza Péter-féle „nagy” és a Júlia szép leány-féle „szép” jelzők egyesítése.

A Júlia szép leány-ballada karácsonyfalvi (Marosszék) változatában a mennyből lejöő gyalog ösvénykén lesétáló fodorszörű bárány mennyből jövő követnek mondja magát, akit az Úr Jézus Krisztus azért küldött, mert a szűzek seregének egy híja van. Hasonlóképpen követ a dozmái ének csodafiúszarvasa — mint láttuk — ez esetben az „Atyaisten” követe.

BORNEMISSZA Péter megbotránkozott azon, hogy a „regös régi nagy uton” az „áldott Urunk Isten” megy, az egyik esetben egyedül, a másik esetben az ő szerető szentjének, Szent Jánosnak a kíséretében. Ez mutatja a helyzetképet BORNEMISSZA Péter korában: a pogány szokás, illetőleg vallási ritus átkeresztényesítésének végső fokát. Ez a végső fokozat a XVI. században

¹⁴ I. m. 135.

¹⁵ HELTAI Gáspár, A reszegsegneec es tobzodasnac veszedelmes voltarol valo dialogus. Kolozsvár 1552. 2.

¹⁶ Ethn., LXIX (1958), 358—359.

bizonyára már ősrégi szokásként volt ismeretes. Talán erre mutat BORNEMISSZÁNÁL a „regös régi nagy út” változat.

A regösénekek megőrizték és teljes intenzitással ismételtetik egy korábbi fokozatnak az állapotát, amelyben az égből ereszkedő ékes nagy úton, pázsiton stb. a misegyertyás csodafiúszarvas jelenik meg. Ez azonban nem gyógyít, nem is tevékenykedik, hanem csak mint égi jelenség, a maga tüneményes pompájában díszleg. A Képes Krónikában (XIV. sz. második fele) az a funkciója, hogy a megalapítandó székesegyház helyét mutatja meg. A velemeri templom falfestményén ugyanerről van szó, de misegyertyák nélkül.

Korban visszafelé haladván, megtudjuk a gráci Antiphonariumból, hogy a XII. század végén ez a szarvasalak a regösöknél még javában pogány mitológiai alak volt, amelyet egy lovag szekercéjével le akar ütni. A Júlia szép leány-ballada fodor fehér báránya tipológiailag és időrendileg a Képes Krónika és Velemér előtti századokra tehető. Alig van rajta valami, ami az Agnus Dei jellemzője volna, csak a neve és a fodor fehér szőre.

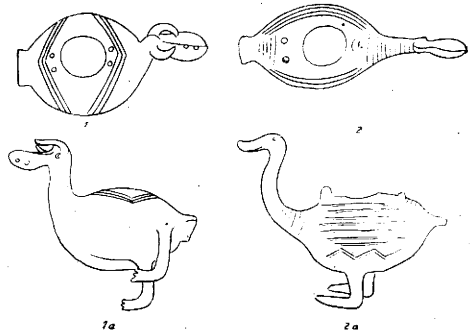
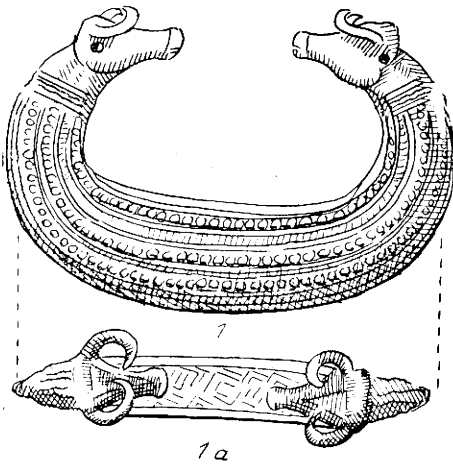
Jelentős körülmény azonban az, hogy ez a fodorszőrű bárány az Úr Jézus Krisztusnak, egy esetben pedig az Atyaistennek a követé, egyáltalán az a körülmény, hogy követ. Népköltészeti emlékeinkben ez a követ-jelleg domborodik ki s ezt nem tekinthetjük másnak, mint az ég és föld között közlekedő sámán funkciójának keresztény visszhangját. Bornemissza Pétertől megtudjuk, hogy ezen a régi nagy regös-úton (vagyis a regösök elődeinek, a sámánoknak az útján) most maga az Úr Jézus jön le és útközben ő űzi el a betegségeket, más szóval az ég és föld között közlekedő sámán helyett ő gyógyítja meg a betegeket.

Összefoglalva a mondottakat, a Júlia szép leány-ballada fodor fehér bárányáról a következő megállapítást tehetjük. Mint képzeleti lény azonos a regösénekek csodafiúszarvasával, a mesztegnyői zöldelő szép fával (életfával) és mindazon jelképekkel, amelyek a kereszténység felé tekintve Jézust, mint az Atyaisten követét, vagy Jézusnak magának a követét, jelentik. Visszafelé tekintve a pogány múlt felé, a sámánok ég és föld között közlekedő szerepe sohasem mosódott el egészen. Bár a Júlia szép leány-ballada báránya külsejében alig nevezhető báránynak, inkább arany percekkel földszített pogány csodaszarvasnak, mégsem lehet ebbe a balladába bármiféle sámán-funkciót belemagyarázni. E balladának több köze a sámánsághoz nincs, mint amennyit főntebb láttunk. Ez a fajta Agnus Dei tipikus helyi képződmény, de funkciója már nem a sámáné, sem a templomalapítás útmutatójáé, hanem szerepét a nyugati, hasonlótárgyú látomásirodalom témái szabták meg. Mint égi követ, emlékeztet a sámán funkciójára, aki révületbe esik és úgy hozza meg az égből az istenség üzenetét vagy parancsát, de lényegében véve a nyugati mintaképek helyi színezetű megjelenítője.

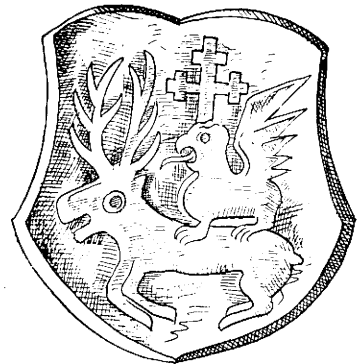
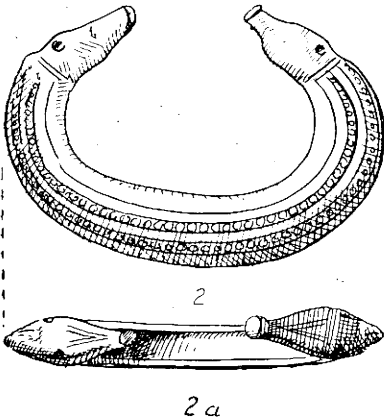
A csodafiúszarvással és az ég-föld között közlekedő sámánnal való főntebb körvonalazott rokonságán kívül ez a fodor fehér bárány még további helyi eredetű jellemvonással is bír. Nem elég, hogy szarva van, hogy a napot, holdat és csillagokat viseli, még „két szép arany perec aj! a két szarvába”. A Kárpát-medencében ősidők óta megvolt az a közelkeleti világból származó szokás, hogy az össze nem tartozó jelképeket egymással összekapcsolták, ha azok egyébként ugyanazt a vallási fogalmat fejezték ki.

A marosváráhegyi tömör arany hatalmi (vagy papi?) jelvényen (2. kép 1—1a) a napisten fogalmát az ősi keleti állatalakkal, a bikával ábrázolták. Ugyanennek a darabnak belső oldalán (2. kép 1a) a földanyaistenség fogalmát a

jól ismert ferdemeander-mintával fejezték ki. A darab kora az i.e. I. évezred közepe körüli idő lehet. Hogy ez nem elszórt jelenség volt Erdélyben, mutatja egy másik tömör arany (2. kép 2—2a), amelynek lelőhelyéről csak annyit tudunk, hogy Erdély. A szarvak elvesztek róla, de látni lehet, hogy valamikor megvoltak.



3. kép. Őskori bronz mécsesek.
1—1a: Csicsér (Ung megye).
2—2a: Magyarország



2. kép. Arany armillák az őskorból.
1—1a: Marosvásárhely. 2—2a: Erdély

4. kép. A Werbőczy-család címere

Ugyanebből az időből, vagy valamivel korábbiak a bronz mécsesek (3. kép 1—1a ; 2—2a), amelyeken ugyanez a kettősség jut kifejezésre. A kacsza (a Hallstatt-kor jellegzetes mintája) az élet termékenyítő erejét jelképező motívum, itt még fölveszi a rokonértelmű bika-motívum jellegzetességét, a bikaszarvakat. De megvan rajta a „hegy”-minta is kétszer, illetőleg a zegzug-minta, amely utóbbiak a földanya-istenség jelképei. A zegzug-minta a ferdemeander leszármazottja.

Makkay János most közöl egy i. e. II. századból származó kelta leletet a Szabolcs megyei *Ujkenézzről*, amelyben egyebek mellett egy bronzból öntött bikafej van, szarvai között a nappal.

A különféle alakú, össze nem tartozó, de azonos értelmű jelképeknek összekapcsolására megemlíthetjük még az antik griff-alakot, amely sas és párduc egyesítéséből származott a hellenisztikus korban: teste a párducé, csőre és szárnya a sasé. Zeüsz és Dionysos rokon fogalmak egyesítése. Az egyesített új alakzat szintén rokon fogalmat jelöl: Apollón-t, akit később Jézus Krisztussal azonosítottak. A Werbőczy-család címerében már ez a keresztényesített griff-alak lép föl, homlokán a kereszttel, amint a pogány csodaszarvason diadalmaskodik (4. kép).

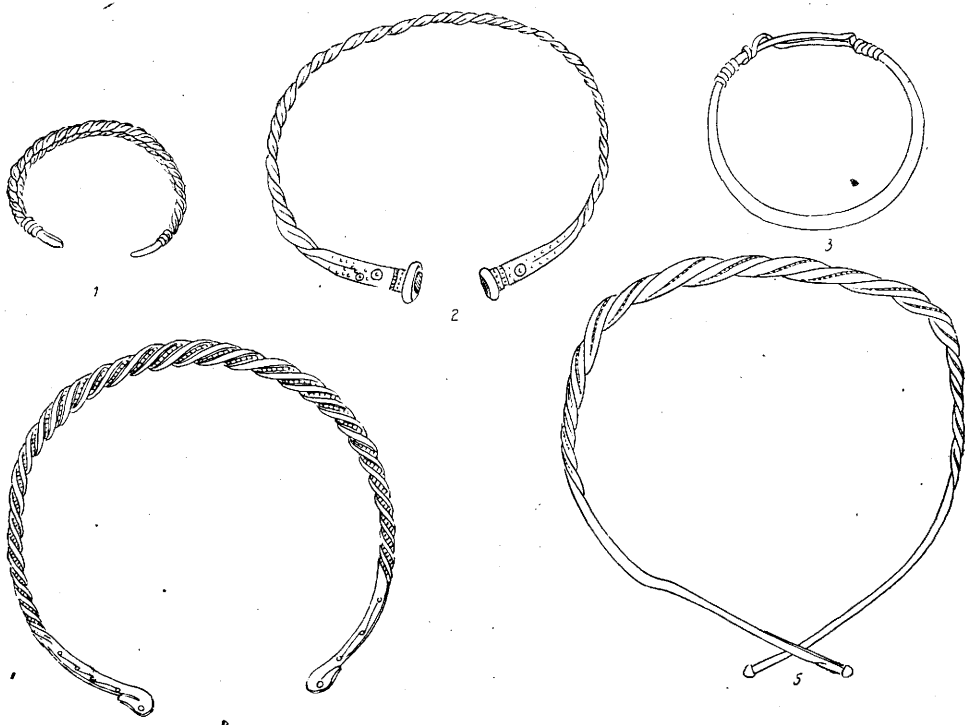
Az európai ősi kultúrák jelképrendszerének törvényszerűségei szerint a csodafiúszarvas, a fodor fehér bárány, a csodatevő szarvakkal felruházott fa (életfa), a griff, a párduc stb. mind jelképvariánsok. Románkori templomaink szimbolikus díszítményei között a bárány, mégpedig különféle változatokban, a fa (életfa), a triumfáló Dionysos állata: a párduc (Christus triumphans) és a kereszt a templomkapu timpanonjának középső, legfőbb részén, Krisztus alakját helyettesítő szerepben lépnek fel. Csak a csodafiúszarvas hiányzik ebből a sorozatból. De ez a pogány jelkép már nem is várható templomainkon. A Werbőczy-címer (4. kép) mutatja, hogy milyen sorsot szántak neki. Így is világosan áll előttünk, hogy a templomi díszítőszobrászatban ugyanaz a szimbolika él és virágzik, mint népköltészetünkben.

A fodor fehér bárány a Júlia szép leány-balladában már a kereszténység égi követeként jelenik meg az égen és ereszkedik alá. De alakja még közelebb áll a Kárpát-medence ősi hagyományaiban élő nap-jelképekhez. Két szarva van, mint a *csicseri* bronz kacsának (3. kép 1—1a). Két szarva között hozza az égitesteket. Azonkívül két szarvában két szép arany perecét hoz (természetesen egyet-egyet, összesen kettőt kell érteni). Ez utóbbi jellegzetes erdélyi hagyomány, amelyről néhány szót kell szólni.

A Baranya megyében, *Egyházaskozáron* letelepült moldvai magyarok között Domokos P. Péter olyan változatát jegyezte fel a Júlia szép leány-balladának, amelynek „fejér báránkája”. . . „jobb oldalán viszi áldott napnak fényit, bal oldalán viszi áldott hódnak fényit. Szőre szálán viszi hatvan misegyertyát, szarva között viszi mennyei harangot. . .” (Demse Dávidné 56 éves, Egyházaskozár, 1954. IV.). A báránynak tehát itt is szarva van. Ilyen változatok ezen kívül is ismeretesek (Pokolpatak, Dávid Illésné, Domokos P. Péter közlése). Mindez azt mutatja, hogy a Júlia szép leány-ballada fodor fehér bárányának a szarva nem véletlenszerűség, vagy esetlegesség, hanem a népképzelet valóságos szarvval ruházta fel a bárányt. Vagy bikaszarvat, vagy szarvasagancsot kell érteni alatta. Az ilyen két szarv között foglal helyet a nap és a hold, vagy a mennyei harang, vagy hatvan misegyertya és ilyen szarvakba van rakva egy-egy arany perec.

A csavart perecek Erdélyben a bronzkor vége felé léptek fel. De igazi jelentőséget ott a dák kultúra virágkorában nyertek. Az 5. képen több kiváló darab rajza látható. A dák kincsekben nagyon sok példány maradt fenn. Már a dák korszakban ősi hagyomány felújításaként jelentek meg. A marosvásárhelyi arany, bikafejes armilla (2. kép 1—1a) és a csicseri bikaszarvú kacsá idejében virágzott a csavart pereceknek a divatja. Azután a dákok birodalmának föllendülése idején jött újra divatba. A dák birodalom összeomlása (i. u. II. sz. eleje) után a pereceknek, mint kultikus ékszereknek ez a domináló szerepe

aláhanyatlík, de ki sohasem hal egészen. Az Árpád-házi vezérek korának második felében (az augsburgi csata utáni időben) a helyi népelemek előtörése idején, a perecek sok más ősi kultikus formával együtt megint nagy divatba jönnek. E perecek új felvirágzása nem marad meg Erdélyben, hanem áttért a Kárpát-medence középső és nyugati felére is (6. kép). Ez a késői felvirágzás éppen arra az időre esett, amikor a magyar nyelvű regösénekek és a legrégibb



5. kép. Dák ezüst és arany perecek

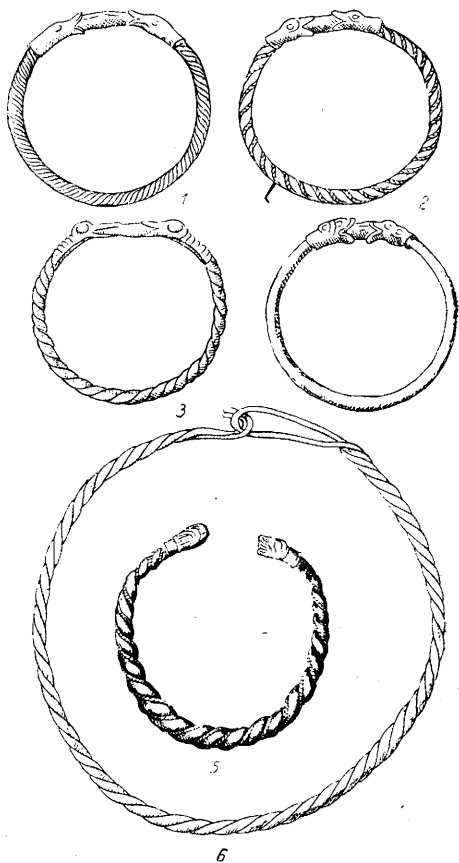
népdalaink keletkeztek. A hagyomány ereje azonban nem volt meg ahhoz, hogy a perec, mint motívum, az ország nyugati részein belekerüljön a népköltészetbe. Az ekkor divatba jött nyak- és karperecek betöltötték szerepüket mint kultikus ékszerek, de a népdal forrásává itt nem lettek. Ezek csak tanúi az ősi fogalmak továbbélésének, de nem indító forrásai. Az eleven forrás Erdély földje, ahol minden lépten-nyomon a múlt emlékei kerültek szem elé, ahol mai napig él a perec alkalmazásának szokása: körmenetek alkalmával a kereszt száraira egy-egy peracet akasztanak (DOMOKOS P. Péter közlése). Ez ugyanaz, mint az Agnus Dei két szarvába tett arany perec. Nem véletlen, hogy Udvarhely megyében, Kénos és Lokod községekben a regösének szövegének elején ez áll:¹⁷

¹⁷ SEBESTYÉN Gyula, Regös énekek, Bp. 1902. 317.

Régi törvény, nagy rőt ökör,
 Annak fele regeseké!
 Szarva teli főtt pereccel,
 Annak fele regeseké!

Az arany pereg, főtt pereg tehát jelkép, amely népköltészetünkben gyér nyomokban Erdélyben maradt meg, mint az ősi dák hagyomány képviselője. A Júlia szép leány-balladában egészen ünnepélyes rekvizitum, amely még külön csodálkozás tárgya is: ezt jelenti az „ajl”. A tárgyi néprajz egész Kelet-Európában ismeri a kerek fonott kalácsot, a mennyekzői lakoma elengedhetetlen járulékát. Még a legutóbbi időben is több ilyen adatról értesültem: *Egyházaskozáron* (Baranya m.) csángó magyar telepeseknél Gyurka Mihályné sütött ilyet, azelőtt Moldvában lakott (Domokos P. Péter közlése). *Büdszentmihályon* (ma Tiszavasvári) (Szabolcs m.) Gál Józsefék sütöttek fiuk lakodalmaára körülbelül 40 cm átmérőjű, kerek kalácsot, amely belül üres, tehát a kalács egy nagy körgyűrű, azaz karika. E kalács két részből állt: belül magasabb sima, fonatlan, ezt pedig körülvette egy alacsonyabb fonott rész, amely azonban nem kaláscsinta-szerű, hanem egyszerű kettős sodort fonadék volt. A mennyekzőre ez alkalommal (1953) több ilyen darab készült (PÁNDY Lászlóné közlése). Ez utóbbi örömkalács még megőrizte a kettősséget: a spirális szalagot és annak ellentétét, ami itt a sima, fonatlan alakban nyilvánult meg. Nem érdektelen itt megemlíteni, hogy Moldvában a katolikusoknál (magyaroknál) a halottról való megemlékezéskor sodrott gyertyát gyújtanak a síron.¹⁸

Végül még rá kell mutatni arra, hogy a Júlia szép leány-ballada utolsó három sorában szereplő kifejezések is rokonságban vannak a regösénekeinkkel. „A mennyei harang huzatlan szólalék, a mennyei ajtó nyitatlan megnyilék” ugyanolyan kifejezések, mint a regösénekekben rendszeresen jelentkező kifejezés az ezer misetyertyáról: „gyújtatlan gyújtassék, oltatlan alugyék”. Ugyanaz a csodás elem mindkét helyen.



6. kép. Arany és bronz perecek az i. u. X.—XI. századból. Erdélyi és magyarországi leletek

¹⁸ DOMOKOS P. Péter, A moldvai magyarság. Kolozsvár 1941, LXXXIV.

Népköltészetünk Júlia szép leány-balladája tehát olyan részletekkel van felruházva, amelyek sehol másutt nem fordulnak elő, amelyek a helyi adottságok, illetőleg előzmények alapján ítélve nem is várhatók másutt. Ezeknek a helyi vonásoknak a kimutatása volt egyik célom. A szálak Erdély ősi hagyományaihoz, és Dunántúlunk románkori központjaihoz, valamint a regölés szokásának területeihez vezetnek. Ezek a tényezők, valamint a magyar nép képzelőereje, formaérzéke, és tehetsége olyan alkotást hozott létre ebben a balladában, amely egyedül álló az európai balladaköltészetben.

Nem hagyhatjuk el a Júlia szép leány-balladát anélkül, hogy magáról a népről is, amely a balladának ezt a csodálatos szép formáját megteremtette és lakóhelyéről is, néhány szót ne szóljunk. KRIZA János ezt írta a ballada címe alá: „A Fejér-Nyikó mellékiról”. A Nyikó völgye Székelyudvarhelytől északnyugatra, a Firtos hegytől délkeletre terül el. A Nyikó az Udvarhely megye északi részében fekvő Lázhegy mögött ered. Kissé nyugat felé megkerülve a hegyet, dél felé folyik, majd Szentlélek nevű falunál, mely a vidék községeinek ősi anyaegyháza volt, hirtelen nyugat felé fordul és csak lassan hajolva ismét délnek, beleömlik a Nagyküküllő folyóba. A folyónak alsó, mintegy 10 km hosszú szakaszát hívják Fejér-Nyikónak a Siménfalva fölött nyugat felől beleömlő Alba-patakról, amelynek mentén sok fehér föld van. Innen a patak latin neve, mely fehéret jelent. E fehér földet a lakosok meszelésre használják. A víz színe is világosabb tőle.¹⁹ ORBÁN Balázs munkájában²⁰ túlradó lelkesedés hangján jellemzi a nyikómenti népet. A vidék Árpád-kori szellemi központjában, Szentléleken, még ma is áll az ősi templom, amelynek eredeti alakját a későbbi átépítések takarják, de így is a XIII. századig viszi fel a korá-ORBÁN Balázs.²¹ A népszokások itt még gyakran nagy ősiségről tanúskodnak, Az esküvői ünnepségek egyik jellegzetes tartozéka a menyasszonyi tánc, melyet a menyasszony egy férfival körben táncol. De megtaláljuk itt a menyasszonyi kalácsnak egy egészen ősi formáját, az ún. prémest, mely a nap- és föld-jelképeket egyesíti magában. ORBÁN Balázs ezt a következőképpen írja le: „A prémes egy eredeti, és csak ez alkalomra használt székely sütemény, kerek idomú kalács, melynek külkerülete téstaszelettel van szegélyezve, benn pedig kikoczkázva: ezen kerület és koczkákba van szurdalva a prém: a prémet pedig arasznyi magas vesszőcskék képezik, melyek zöld lombos ágaira vékony fonadékba tekert vagy diónagyságba idomított (zsírba kisütött) csemegék vannak aggatva, melyek mint gyümölcs fájáról étvágyingerlőleg csügnek alá.”²² „Természetesen a menyasszony leginkább fejr virágokból készült koszorút hord a fején.”²³ A leírt menyekzői kalács a nap (kerek idom) és a föld (kockázottság: ferdemeander-mező) jelképét egyesíti magában. A kalapbokréta és a menyasszonyi koszorú szintén nap-jelképek. Ezen a vidéken, ebben a környezetben született meg a messze vidékről származott balladatémának Kriza által leírt és közölt nemes formája. Innen kerülhetett el más vidékekre, többek között a moldvai magyarsághoz is. Orbán elmondja, hogy Szentlélek ősi templomának volt egy régi harangja, amelyet, mint a Székelyföld sok más templomának harangját a moldvai Bákóba szállították el és helyezték biztonságba, nehogy a török elvigye ágyúöntéshez. A Júlia szép leány-balla-

¹⁹ ORBÁN Balázs i. m. I. 117.

²⁰ ORBÁN Balázs i. m. I. 105. sk.

²¹ ORBÁN Balázs i. m. I. 106.

²² ORBÁN Balázs i. m., I. 111.

²³ ORBÁN Balázs i. m. I. 109.

dának csonka változatban Moldvában való feltűnése a Gyimesi és Békási szoroson át évszázadokon keresztül folyó közlekedésnek köszönhető. Egy töredékes változatát a délkelet felé szomszédos Sepsi-ről közli KRIZA.²⁴ Északnyugat felé, a marosszéki Karácsonfalváról említettük egy elég teljesnek látszó változatát.

FETTICH NÁNDOR

Н. Феттих:

О БАЛЛАДЕ «КРАСАВИЦА ИЮЛИАНА»

Резюме

Одна из лучших венгерских баллад старинного стиля: баллада «Красавица Июлиана» взяла свою тему из средневековой религиозной литературы Западной Европы. Тема выражается, в кратких словах, следующим текстом: «*Veni sponsa Christi, accipe coronam, quam tibi Dominus praeparavit in aeternum*». На территории бассейна Карпатских гор эта тема обогатилась элементами, сохранившимися в качестве народных традиций из древней языческой культуры бассейна Карпат. Эти языческие элементы придают балладе своеобразный местный колорит.

Девушка Июлиана уходит на пшеничное поле с намерением обручиться с Христом. Из пшеницы — названной в тексте «прекрасным цветком», из которой изготавливается означающая тело Христа просфора — она вяет венок для своего небесного жениха. Тогда на небе внезапно появляется тропинка, по которой спускается представитель Христа: курчавый белый ягненок, украшенный рогами, золотыми баранками, солнцем, луной и звездами.

Цветовая символика и понятие *Agnus Dei* (Агнец Божий) перешли в обиход широких народных кругов с резьб и картин средневековых кафедральных соборов и церквей, а также с т. н. цветочных песен и других стихотворений средних веков. Отличным примером этого служит богатое украшение народного алтаря кафедрального собора романской эпохи в г. Печ (рисунок 1).

Однако, все вышеуказанные украшения понятия *Agnus Dei* созданного итаलो-византийским искусством, представляют собой символы древнего языческого культа солнца. Таким образом, это уже *Agnus Dei* языческого характера, и поэтому близок к чудесному оленю «регэш»-песен, к рогатому дереву жизни (пьющему воду как олень) в «регэш» песне Местегньз, к торжествующему пантеру (атрибуту Дниониса) и к античному грифону (атрибуту Аполлона). Все они являются символическими вариантами изображения Христа.

Литературные данные XVI века свидетельствуют о том, что нисходящая из небес тропинка, по которой небесный посланец спускается к девушке Июлиане, наверно, тождественна шаману, значащемуся под названием «регэш». «Регэш»-песни называют эту тропинку «красивой большой дорогой», а кальвинистский проповедник Петер Борнемисса называет ее «старинной большой дорогой регэш».

Золотые браслеты в обоих рогах ягненка представляют собой первобытные драгоценности, связанные с культом, которые в кругах народа Трансильвании сохранились до наших дней, вместе с многочисленными древними мотивами такого же рода.

Баллада «Красавица Июлиана» была создана, наверно, в веках до т. н. «Кепеш Хроника» (Иллюстрированная хроника), т. е. в романской эпохе венгерской культуры.

²⁴ KRIZA János i. m. 318. sz.